

Előszó

Ha az ember megéri, hogy egyes tanulmányai összegyűjtve megjelenhetnek, mégpedig nem abban a sokszor napi érdekek diktálta összeállításban, ahogy az előszó történni szokott, hanem visszatekintő, egész produkeiómat átfogó tudatos összefüggésben, érdekes tapasztalatokhoz juthat ez írások belső, objektív, valamint szubjektív, az író fejlődését megvilágító elrendezését illetőleg. Műveim német nyelvű összkiadása, ahogy az ilyen esetekben lenni szokott, részben tárgyi-tartalmi, részben kronológikus jellegű. Amikor most arra került a sor, hogy régi és új tanulmányaimból magyar nyelvű kötetek is jelenjenek meg, időnként egészen új problémák merültek fel. Így olyan tanulmánygyűjtemények, mint "Művészet és társadalom", a magyar irodalomról és kulturáról szóló írások összefogása a magam fejlődését igyekeznek az olvasó elé tárni, abban a reményben, hogy ennek a fejlődésnek, eltévelyedéseivel és eredményeivel együtt, van valami objektív jelentősége a saját szerű magyar kulturaproblémák tisztázódásában. De itt még csak az én szubjektív fejlődésem objektívált kérdéseiről van szó, tehát valami személyemről leválaszthatatlan szubjektivitásról. Éppen úgy mint a - témaválasztás, nem a szubjektív fejlődést elsősorban tükröző - világirodalmi válogatásban.

Ennél a kötetnél valami egészen másról van szó. Igaz: esztétika-történelmi írásaimból már régen megjelent, magyar nyelven is, egy kötet. Ez azonban azokra a tanulmányaimra szorított, amelyeket a legtöbbször közvetlen, olykor közvetett polemikus célokkal mint egyes fontos esztétikatörténelmi problémák feldolgozását tettem közzé. Mivel itt ily módon már a tematika megválasztása is messzemenően napi problémákhoz kapcsolódott, természetszerűleg nem fejezhette ki e tárgykör teljes, extenzív és intenzív gazdagságát, sokrétűségét, sőt nélkülözhetetlenségét egy igazi marxista esztétika felépítése és konkrét kidolgozása számára.

Ami ebből az anyagból esetleg ma is aktuális és hasznos lehet, bennfoglaltatik ugyan ebben a kiválogatásban is, azonban nem ez adja meg annak sajátos jellegét. Már csak ezért is hálás köszönettel tartozom Fehér Ferenc elvtársnak, hogy ezt az egészen új típusú kiválogató munkát oly gondnal és hozzáértéssel hajtotta végre. Az ő munkája tette igazán világossá, milyen mélyen és döntő módon tette nála az esztétika történetének beható tanulmányozása lehetővé azt, hogy kísérletet tehessek egy marxista esztétika legáltalánosabb körvonalainak legalább felvázolására.

Ez közhelynek hangzik. Hiszen Marx igen korán már 1845-46-ban világosan kifejezésre juttatta módszertanának ezt az alapelvét: "csak egyetlen tudományt ismerünk, a történelem tudományát". És ez semmiképp sem tekinthető pusztán "elvi" kijelentésnek. Aki komoly figyelemmel olvasta Marx írásait, annak tudnia kell: nincs bennük egyetlen megállapítás, levezetés, összefüggés stb. sem, mely végső gyökerében ne volna történelmi jellegű; mely a bárhol és bármikor adott tárgyat nem annak történelmi keletkezéséből és fejlődéséből igyekeznék megérteni és érthetővé tenni.

De, annak ellenére, hogy a Marx beindította tudományos szocialista mozgalom mint történelmi materializmus lépett fel, hogy az idők folyamán nem egy tudományos értékű történelmi munkát is hozott létre, Marx emez alapelve mégsem vált a marxisták gondolati köztudatának igazi alapjává. Arra nem is érdemes sok szót vesztegetni, hogy az első világháborút követő forradalmi években a forradalom mint végsőkig radikális ujitás szerepelt, kivétel nélkül minden multtal szemben, és ezért a mult történelmének komoly tanulmányozását, eredményeinek a Ma és a Holnap felépítéséhez való nélkülözhetetlenségét feleslegesnek, sőt károsnak minősítette. Lenin 1920-ban kénytelen volt "A proletár kulturáról" írott cikkében a következőket szembeszégezni ezzel az új radikális "ujitással". "A marxizmus azzal nyerte el világtörténelmi jelentőségét, mint a forradalmi proletariátus ideológiája,

hogy a polgári korszak legértékesebb eredményeit egyáltalában nem utasította el, hanem ellenkezőleg, elsajátított és feldolgozott minden értéket, amelyet az emberi gondolkodás és az emberi kultúra több mint kétezer éves fejlődésében létrehozott." S Lenin úgy folytatja, hogy csak ezen az alapon, a proletárdiktatura tapasztalataitól szárnyat kapva, lehet majd valódi proletárkultúrát létrehozni.

Leninnek ezt az állásfoglalását nem szabad pusztán a proletárkulturpolitika egy - bármilyen fontos, de pusztán taktikai lépésének tekinteni. Amikor ő a proletár hatalommegragadás és felépítés kérdéseiben állást foglalt, mind a jobboldali opportunizmus, mind a baloldali szektánsság ellen, mindig többről, minőségileg másról volt szó, mint pusztán napi taktikáról. A revizionizmus elleni ideológiai harctól kezdve egészen a világháborúban és utána a világforradalom nagy kérdéseinek aktuálissá válásáig, mindig sokkal többről volt szó, mint napi konkrét kérdésekben felmerülő nézeteltérésekről. Persze ezeket sem akarjuk lekicsinyíteni. Csakis ezeken keresztül robbanhattak ki a mélyebb gyökerű ellentétek is és megoldásuk nélkül, megkerülésük mellett pusztán elvont elméletiségbe süllyedtek volna a marxizmus ama nagy alapkérdései, amelyek nélkül tartós és mély világhatása elképzelhetetlen volna.

Ez a nagy kérdés: az ember, az emberi nem létrejöttének, fejlődésének, igazi megvalósulásának kérdése. A marxizmus az első és eddig egyetlen elmélet, amely ezt a kérdést minden utópikus elem, minden az emberi aktivitáson túlfekvő szempont nélkül oldja meg. Marx szerint az emberek maguk csinálják saját történelmüket, persze nem a maguk választotta körülmények között. Ember, emberi nem, emberi cselekvés és annak külső és belső előfeltételei és megvalósulási lehetőségei: ezek kölcsönhatásainak törvényszerűségeit tárja fel elsőnek és eddig komoly versenytárs nélkül az igazi marxizmus. Kiirthatatlan vonzóereje éppen azon alapszik, hogy az emberi nem sorsát következetesen,

mindenre kiterjedően az emberek tudatos /a körülményeket és önmagát a lehetőséghez képest helyesen felismerő/ aktivitására épít. Az emberi nem önmaga fejleszti ki önmagát saját lehetőségeinek megfelelően. Ezek azonban sem egyszerűen "belső" vagy "külső", hanem az ember és világának kölcsönhatásából mindig konkrét, mindig történelmi körülmények közt létrejövő cselekvések, harcok konkrét eredői. És ahogy az egyes ember - képességei, jelképe, körülményei szerint - több vagy kevesebb tapasztalattal rendelkezik ahhoz, hogy a fejlődésben helyes döntéshez jusson, úgy halmozódnak fel a legkülönbözőbb fogalmak között az emberi nem tapasztalatai is. Ezek helyes felismerése és alkalmazása fontos fegyver a fejlődésért vívott harcban.

Nem lehet e bevezető megjegyzések feladata ezt a nagy kérdéskomplexust még csak megközelítően is tárgyalni. Ámde, ha annak valóságos, nemcsak legközvetlenebbül ható ideológiai kérdéseinek helyes értékelése felé törekszünk, látnunk kell azok társadalmi szerepét és társadalmi előfeltételeit. Ehhez pedig egyedül a marxizmus világtörténelmi kiinduláspontja és utjainak perspektívája adhat iránymutatást. Ha a marxizmus tartalma olyan széles társadalmi gyakorlat felé terjedhet ki, ahogy azt a fentjelzett perspektíva világosan mutatja, akkor nem felesleges, nem pusztán "luxus" a tisztán ideológiai tényező ^{je} igazi mivoltának és szerepének megismerése sem.

Itt bonyolult, sok közvetítésen keresztül ható tényekkel állunk szemben. E sorok írója egyszer úgy jellemezte a művészetet, mint az emberiség, az emberi nem öntudatát, vagyis a belső emberi fejlődés /egyen és nembeliség összefüggésének fejlődése/ lényeges megnyilvánulásainak megrögzítését; kiegészítően szembeállítva a tudományokkal, melyek a világról való helyes megismeréseinket őrzik meg tudatunkban a jövő cselekvések nagyobb hatályossága érdekében. Mind a két esetben bonyolultan közvetett kölcsönhatások összefogásáról van szó. Ámde, aki tudja, mit jelent Marx és az igazi marxisták számára a társadalmi

fejlődés szubjektív faktora, aki ennél fogva tisztában van azzal, hogy nélkül még objektív forradalmi helyzetekben sem győzhet az emberi nem magasabbra fejlődésének ügye, nem fogja e tényező jelentőségét alábecsülni. Természetesen tudva azt is, hogy a szubjektív faktort végső fokon társasági és társadalmi tényezők hívják életre. Azonban mégsem lehet közönyös az a kérdés: az öntudat milyen fokán állnak az ily módon tette felhívott emberek.

Természetesen senki se hiszi, hogy ezt az öntudatot most már kizárólag, vagy akár csak első fokoz a művészetek hatásai formálnák. Annyi azonban bizonyos, hogy nem csekély részük van az emberi nem öntudatának illetően kialakulásában, éppen azért, mert a maguk módján - közvetlenül az ember nembeliségére vonatkoztatva - ábrázolják azokat a lényeges hatásokat, amelyeket a gazdasági, a társadalmi fejlődés jelenségei az egyes emberekre gyakorolnak. Nem véletlen, hogy amikor a fiatal Marx "Az ökonomiai-filozófiai kéziratok"-ban a pénz társadalmi hatását tárja fel, azt Goethe és Shakespeare drámáiból vett idézetekkel vezeti be. Mert a pénz gazdasági-társadalmi uralmának embert eltorzító hatásait az ő művészi ábrázolásai fejezték ki a legközvetlenebb, a leghivebb, a legmaradandóbb hatékonysággal.

Amde az ember nembeliségének viszonya mindennapi életének valóságához objektíve oly bonyolult, hogy ez a hatás csak ~~bonyolult~~ közvetítésén keresztül képes valódi közvetlenségébe átörni. Marx ezt szintén igen világosan látta. "A szentesalád" című ifjúkori művében, mely Sue egy regényének megsemmisítő elemzését tartalmazza, /együtt idealista kritikusainak ugyancsak megsemmisítő bírálatával/, egy művészileg mégis - legalább részlegesen - valósághűen megrajzolt alak jellemzése alkalmából ezt írja: "Eugén Sue felülemelkedett szűk világnézetének kezelési-horizontján." A valódi művészi ábrázolás eme bonyolult és a mindennapi gyakorlattal közvetlenül ellentétes jellege később Engels Balzacról, Lenin Tolszójáról írt elemzései révén a marxizmus - bár gyakran félremagyarázott - közkincsévé vált. Marx is, követői is abból indultak ki, hogy a mindenkori életvalóságnak az ember

- 3. oldal

nembeli létének való viszonya kifejezhető ugyan tudományos elemzések segítségével is. De ha mint a valóság közvetlenül és hatályos megjelenési formája ábrázolódik, az művészileg valóságként megközelíthető akkor is, ha a kiindulás elméleti ~~alappi~~ objektive hamis alapokra vélnek támaszkodhatni. Ezért a nagy művészek az emberi nembeliség legfontosabb kérdéseit átélhetően érzékelhetővé, emberalakítóvá formálhatja akkor is, ha elméleti megalapozásai objektive tévesek is. Ez pedig a művészi alkotó tevékenység és a művészi hatás olyan általánosságát, olyan hatólehetőségeit tárja fel, amire a polgári esztétika sohasem volt képes. A társadalmi-történelmi fejlődés konkrét meghatározottságai itt frigyre lépnek a nembeliség ellentmondásos megalapozottságával a mindenkori történelmi fejlődésben: konkrét emberek konkrét sorsa közvetlen képmásává válhatik a nembeliségi fejlődése döntő szakaszainak, döntő konfliktusaiban megnyilvánuló emberi konkrétságában.

Ismét: nem itt a helye e kérdés kimerítő marxista tárgyalásának. Itt csak azt kell meglátnunk: a marxista esztétika feladata ez ellentmondás egységét világosan megfogalmazni. Vagyis az, hogy világossá váljék a társadalmi-történelmi fejlődés ama dialektikája, mely a művészet számára lehetővé teszi konkrét emberek konkrét sorsában az emberi nem fejlődésének fontos szakaszait, fordulópontjait, mélyreható konfliktusait, ezeknek ellentmondásos egységét közvetlenül, egyénis sorsokban konkrétan és tartósan megélhetővé tenni /1. Marx megjegyzéseit Homéroszról./ Azt az ujszerűt, váratlan, meglepő és mégis meggyőző egységet, amelynek valószínűtlen magától értetődősége minden nagy művészi élménynek, az igazán nagy művészet történelmi maradandóságának alapja.

Ez a tény hozta már régen létre a művészetnek irracionalista, transzcendens, "csodaszerű" felfogását, utoljára a polgári ideológiákban. Ez hozta létre a nem marxista gondolkodás amaz ellentmondásosságát is, hogy dualista szemléletté alacsonyodva a művészetet hol szociológikusan, mint pusztán társa-

dalmi "terméke t" tárgyalja, hol elmenekül ez elől akár az akadémikus formalizmus ürességébe, akár a fent jelzett irracionálisba. Marx és igazi követői feltárták a művészetnek helyes felfogását, megtalálva az emberi nem fejlődésében ez ellentmondások egységének alapját. Ezért jöhetett létre a marxizmus sajátos új esztétikája.

Ámde az igazi marxista számára ez a belátás nem teheti lényegtelenné az esztétika történetét sem. Marx azt mondja, minden emberi aktivitásról: nem tudják, de teszik. Ez áll az esztétika történetére is. Ahogy nagy művészek ábrázolásai megragadták az egyénivé sűrűsödött társadalmi-történelmi konfliktusok belső egységét magában az emberi nem fejlődésében, úgy számos komoly és becsületos gondolkodó akadt, akiknek sejtései messze túlhaladták a fent vázolt Marx előtt dualitást. Marx itt is nemcsak radikális ujitó, az igazi valóság első ~~igazi~~ felismerője, hanem ugyanakkor, ettől elválaszthatatlanul ez évezredek leereséseket beleteljesítője is. És mivel Marx csak a legnagyobb központi kérdések legáltalánosabb elvi megfogalmazására szorítkozott, ezeknek a nem egyszer zseniális sejtéseknek fontos szerep jut a marxista esztétika konkrét kifejtésében.

M helyes

Tzhat

Ennek szükségletét esztétikai tanulmányaim során szakadatlanul éreztem. Ezért örülök, hogy ilyen jellegű fejtegetéseim összegyűjtve és történelmi sorrendben rendezve megjelenhetnek. Mert bármennyire paradoxnak látszik, egy kétkötetes munkát "Adalékoknak" címezni - mégis csak adalékokról van szó itt, egyes szétszórt megállapításokról, amelyeknek magukban még nem ábrázolhatják adekvát módon a történelem egyenlőtlen fejlődésének azt a paradox folytonosságát, mely végülis Marxhoz vezetett. A jövő feladata lesz az ilyen adalékokat egyszerre esztétikailag és történelmileg helyesen felfogni, megmutatni és magya megmagyarázni azt az előkészítő munkát, amely ezen a területen a művészet adekvát megértésének előkészítőjévé válhatott. Ez a feladat annál aktuálisabb, minél alacsonyabb elméleti fokon áll ma mind a

13a polgári esztétika elvont formalizmusa és éppen ilyen elvont "szociológizmusa", mind az a sztálinista hagyomány, mely az emberi nem paradox módon elért öntudatából a "lelkek mérnökei" manipulációjának segítségével muló napi tendenciává alacsonyítja az emberi nem egyenlőtlen fejlődése nagy, mélyebb értelemben aktuális kérdéseit. Ezért abban a reményben teszem közzé ezeket az "adalékokat", hogy azok ösztönzéseként hatnak a nálam fiatalabb nemzedék számára az esztétika történetének valóságos, marxi szellemű feldolgozása egyes nagy kérdéseiben.

Budapest, 1970. február

Lukács György